

crkva u svijetu

POVIJESNI PRILOG

DR KARLO JURISIĆ, KATOLIČKA CRKVA NA BIOKOVSKO-
NERETVANSKOM PODRUČJU U DOBA TURSKE VLADAVINE

(*Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1972. str. XX+309 i 18 listova fotosa*)

Slavko Kovačić

U ovoj reviji izišao je kratki osvrt na prvu knjigu niza *Analecta croatica christiana*, koji je pokrenula Kršćanska sadašnjost u Zagrebu, Butorčevu: *Katolička Crkva u Slavoniji za turskog vladanja* kao i opširan, nadalje stručan Draganovićeve prikaz i ocjena druge knjige toga niza, Džajine: *Katolička Crkva u Bosni i Zapadnoj Hercegovini na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće*. Kao posebna odlika tih dviju knjiga istaknuta je objektivnost, koja je vodila pisce u prikazivanju naše prošlosti. Doista, i vrijeme je da se konačno napusti romantičko i apologetsko povjesničarenje od kojega nisu bili sasvim slobodni i neki novi poznati i uvaženi crkveni povjesničari. Očišćena od jednostranog isticanja »dobroga«, »svetoga« i herojskoga, od prešućivanja »nezgodnoga«, crkvena povijest očituje za Crkvu tako karakterističnu napetost između ljudskog i božanskog, između svjetlih ideala Evandjelja, koje je propovijedala i nastojala ostvariti, i svakojakih ljudskih slabosti — propusta, nevjernosti pa i pravih izdaja — koje su njezini sinovi nerijetko znali počinuti. Zreleu čovjeku takva je Crkva draža i privlačnija od izvještačeno »ukrašene«.

Na žalost, spomenuta odlika prvih dviju knjiga, kojima nas je obradovala Kršćanska sadašnjost, nije se ni u približnoj mjeri pokazala u trećoj, Jurišićevoj, na koju se upravo osvrćemo. U predgovoru nas autor izvještava, da je ovo zapravo njegova doktorska radnja, koju je g. 1968. obranio na Bogoslovskom fakultetu u Zagrebu pod naslovom *Franjevci na Biokovsko-neretvanskom području ...*, a sada je proširenu objavljuje pod naslovom *Katolici na Biokovsko-neretvanskom području ...* Međutim, »proširenja« se rijetko posreće. Svakako, neusporedivo je lakše promijeniti naslov, nego toj promjeni prilagoditi sadržaj. Ni Jurišiću ta promjena — recimo to odmah — nije naročito uspjela. Crkva je tu ostala previše »franjevačka«. Sve da knjiga nosi i stari naslov, ne bi u

tom smislu bila bez prigovora, jer donekle podnosiva pristranost u isticanju franjevačkoga na više mjesta grubo proviruje, ponekad navede autora, da stvar ostavi nedorečenu, a tu i tamo mu nametne površne pa i sasvim krive sudove i zaključke. A to doista nije bilo potrebno. Bez ikakva napuhivanja, bez »apologetike« ili prešućivanja, ujaci Bosne Srebrne, sa svim svojim kroz povijest očitovanim vrlinama i manama, ostaju u povijesti naših »turskih« pokrajina i krajeva nezaobilazni, važni, za Crkvu i za narod zaslužni. Nitko im to ne može, kad bi sve i htio, zaniijekati. S tim što im se iznesu i prigovori i neke negativnosti, pa i krupnije, ne pada u vodu ona pozitivna, pa i herojska strana njihova života i rada. Dapače, ona tada samo autentičnije zasja pred našim očima.

Iako dolazak franjevaca u Bosnu pada u teško doba, kad su srednjovjekovnom Crkvom drmale hereze, a ona se pokušavala braniti ne samo evađeoskim načinom, iako su franjevački misionari u toj zemlji u prvo doba bili barem djelomično stranci, koji nisu mogli imati previše razumijevanja za izvorne crte naše crkveno-narodne kulture, jer su bili prožeti romanstvom ili barem latinštvom (a tko bi danas mogao reći dokle je u srednjovjekovnoj Bosni sezalo bogumilstvo, a dokle glagoljaško katoličanstvo, koje također nije bilo po nečijoj mjeri!) — svejedno moramo pretpostaviti da je barem u prilična broja tih misionara svim teretima vremena i prilika ipak odoljevao izvorni duh evanđelja. U protivnom slučaju, ta misija ne bi uopće imala trajnijeg uspjeha, a ona ga je imala, iako ne stopostotno. Zato su se franjevci ondje tako brzo i udomaćili, povezali se s narodom, upravo srasli s tim tlom i stali iz njega nicati. Međutim, uz takav nesumnjivo pozitivan razvoj, povijest je ipak na njima ostavila i neka opterećenja.

Svrha tadašnjih franjevačkih samostana bosanske vikarije, kako to naglašava Jurišić u svojoj knjizi, bila je *boriti* se protiv bogumilske hereze i *čuvati* katolike u pravoj vjeri (usp. str. 12). U tu svrhu su dobivali razne povlastice od rimskih papa. Ono *boriti se i čuvati*, promjenom prilika, naročito dolaskom Turaka, doživjelo je značajne promjene i proširilo značenje. Uz plemenitu borbu za evangelizaciju počelo se pokazivati pretjerano čuvanje privilegija te borba protiv svega i svakoga tko bi te povlastice mogao ugroziti. Kažemo »pretjerano« čuvanje privilegija, jer su im u neka vremena i do neke mjere oni doista bili potrebni. A ti privilegiji nisu bili mali. Jurišić kaže: »Sve do tridentinskog sabora bosanski su franjevci uživali veće *povlastice nego sami biskupi...*« (str. 54). To je činjenica, ali ovako izražena danas nekako grubo zvuči, jer bi se mogao dobiti dojam, kao da bi biskupi bili samo neki vikari pape od koga dobivaju povlastice kao i redovnici. Autor ističe, da je na lateranskom, a još više tridentinskom saboru vlast biskupa »porasla« (str. 53). Ne bi li se radije reklo: donekle ponovno utvrdila? Neprihvaćanje tridentinske reforme u tom pogledu od strane bosanskih franjevaca, iz čega su uslijedili teški sporovi i sukobi između njih i biskupa (većinom franjevaca), Jurišić, čini se, previše jednostavno tumači teškim prilikama u Bosni (str. 54). Nije li ljubomorno čuvanje privilegija i dotad uobičajene vlasti možda ipak prvotni uzrok upornom nastojanju, da se i nakon Tridentinuma zadrži staro pravo? Kad se radi o ljudima, to je slobodno

pretpostaviti, a svakako taj movens treba mnogo ozbiljnije uzeti u obzir, nego što je to činila nekadašnja franjevačka historiografija.¹

Drugo opterećenje koje kroz stoljeća prati staru provinciju Bosne Srebrne za razliku od drugih provincija jest stanovita isključivost ili, određenije rečeno, premalo razumijevanje za nefranjevačke svećenike uopće, a glagoljaše napose. Dok je, npr., na obalama Jadrana franjevačka trećoredska provincija čak postala službeno glagoljaška, dotle su bosanski franjevci kroz stoljeća ostajali u uvjerenju, da je, bar u Bosni, spas katoličke vjere vezan uz održanje latinskog jezika, na što je čak u Rimskoj kuriji nekom prigodom izražena temeljita rezerva.² Na području bosanske provincije prilike su doista bile posebne; ali teške prilike, svejedno, ne mogu biti magična formula, da se sve riješi i opravda. Ima shvaćanja i postupaka koji se ne mogu »shvatiti«, kamoli opravdati. To se može reći i za odnos bosanskih franjevaca prema glagoljašima, koji su baš u teškim prilikama na turskom području, kako je odlično istakao Draganović (CuS, br. 2, 1972, 184), bili »naša velika šansa«.

U Jurišića glagoljaši dosta slabo prolaze. Ne mislimo reći, da njihovu stvarnu ulogu na tom području možemo mjeriti s ulogom franjevaca, ali čemu toliko nastojanje umanjiti i ono malo njihova udjela u životu Crkve tih krajeva? Pogotovo kad oni nisu bili krivi, što su bili stjerani u kut i što se nije moglo, znalo ili htjelo prihvatiti i dovoljno iskoristiti njihovu pomoć u pastoralnom radu pod Turcima. Prema Jurišiću, tek nekoliko desetljeća prije dolaska Turaka, velikaši Jurjevići-Vlatkovići »zauvijek« povjeravaju duhovnu pastvu na Biokovsko-neretvanskom području »braći fratrom« (str. 13). Dakle, ne papa ili biskup, nego franjevcima skloni velikaši! Ta činjenica autoru ne nameće nikakvo pitanje. A što je bilo s dotadašnjim dušobrižnicima tog područja, koje prati podnugljiivi naziv »svećenici-seljaci«? Bit će ostali tek u ponekim mjestima, a znamo, da su se do kraja održali u tri župe: Podgori, Zagvozdu i Brelima. Čini se da nisu digli nikakve pobune u obranu svojih stoljetnih prava. Barem se o tome nije sačuvala nikakva vijest. Fra Karlo se ne pita jesu li se oni tim mogli osjetiti povrijeđeni, a kamoli da li im je tim bila nanesena nepravda. Druga je stvar, kad poslije neki biskupi pokušaju franjevce ne tako stjerati u kut, nego tek po koju »njihovu« župu povjeriti biskupijskom svećeniku ili samo jedan dio kakve prostrane župe kojom su oni upravljali odijeliti i tu postaviti drugog svećenika. Takav se loše prošao, ne samo onda, nego i danas, recimo npr. biskup Bijanković, naročito u Mikulićevoj i Jurišićevoj knjizi.

¹ Nije beznačajno, da su, čim je osnovana Propaganda, »među prvima koji su došli u Rim, da podnesu izvještaj i da brane svoje povlastice (!) bila dva bosanska franjevca...« (JURIŠIĆ, 54).

² U nedatiranom spisu, koji je vjerojatno nastao u Propagandi, navodi se, kako bugarski, bosanski i neki albanski franjevci više puta pretjerano ističu važnost latinskog jezika, bez kojega bi tobože svi katolici prešli u raskol, a za neke misionare iz Arhipelaga postati katolik nužno znači postati latin. Netočnost toga, kaže se u spisu, dokazuje činjenica, da baš na tim područjima pravoslavlje drži na okupu grčki obred, a ne jezik, a staroslavenski jezik se stoljećima upotrebljava u latinskom obredu, a da se taj narod nije nikad udaljio od katoličke vjere. To je još očitije u slučaju maronita, gdje je jezik i obred različit od latinskog, ali oni — odasvud okruženi nevjernicima i raskolnicima — ostaju postojani u katoličkoj vjeri (Cod. Barberini V. L. 7816, 45).

Kad fra Karlo govori o spomenutim glagoljaškim župama u makarskoj biskupiji, za koje jako naglašava, da su *jedine*, ne propušta nadodati tvrdnju »... iako su nekada i u tim župama župničke čine obavljali makarski franjevci, kao npr. u 17. st. u Podgori« (str. 141). Pri tom se poziva na Stojkovića, koji — pošto je na mjestu koje navodi fra Karlo naveo imena podgorskih glagoljaša (župnika i ostalih) kroz cijelo 17. st. — novi stavak počinje doslovce ovim riječima: »Franjevci, koji su kao zamjenici ili samo prigodno, s kuratovim dopustom krstili ili vjenčali u Podgori« (te navodi njihova imena). Od svih tih franjevaca samo se fra Stipan Batošić, po prezimenu Podgoranin, kapelan igranski, a poslije tučepski, koji je, valjda excurrando, za kratko vrijeme u dva navrata služio i Podgoru (g. 1655. i 1666/67) potpisao i kao »kurat« podgorski. Međutim, Jurišiću i takav Stojkovićev navod dostaje da ustvrdi, kako su, ne samo u Podgori, nego i u svim glagoljaškim župama, i to zaokruženo u »17. st.« župničke čine obavljali makarski franjevci. Na to on brže bolje nadovezuje mišljenje franjevca Vinjalića, da je »svjetovne svećenike radi nestašice franjevaca u navedene tri župe doveo biskup fra Bartul, i to iz Poljičke republike...« (str. 141s). Međutim, Vinalić nije suvremenik događaja. Mislio je to tek 150 god. poslije fra Bartula (u drugoj polovici 18. st. kad je, usput rečeno, baš vladala nestašica franjevaca, pa su poljičkim glagoljašima tada bile povjerene neke franjevačke župe u makarskoj i u splitskoj biskupiji!). Netočnost Vinjalićeve tvrdnje vidi se baš iz Stojkovićeve popisa podgorskih župnika i drugih glagoljaša, koji se spominju u najstarijim podgorskim maticama.³ Nisu to nikakvi Poljičani, nego pravi pravcati Podgorani i pokoji iz Zagvozda, a popis počinje deset godina prije fra Bartulova biskupovanja! Za Brela sam Jurišić poimence navodi neke glagoljaše npr. don Matiju Puljanovića na koga je upravljen interdikt biskupa fra Nikole Ugrinovića g. 1597. (str. 35), pa zatim »župnika-glagoljaša« don Grgu Stipanovića, koji je g. 1603. predvodio delegaciju papinskom vizitatoru Priuliju u Trogir (str. 36). Dakle, gotovo dvadeset godina prije fra Bartulova preuzimanja biskupske službe u tim župama ne nalazimo franjevce, što je fra Karlu očito poznato. Međutim, on tu »spominje« i »pravno mišljenje« (dra fra Petra Čapkuna, sadašnjeg provincijala u Splitu) prema kojemu »oni sasvim rijetki svjetovni svećenici nisu mogli biti pravi župnici, nego samo pomoćnici franjevača-župnika, jer su franjevci tada bili jedini kler, priznat od sultana i od pape na području Bosne i Hercegovine« (str. 142). Mislim, da bar papa nije mogao imati ništa protiv župnika nefranjevca, što dokazuje i činjenica da su u makarskoj i trebinjskoj biskupiji župnikovali i obični svećenici. Što se tiče sultana, čini se da nisu puno razlikovali ni on ni turske vlasti »popove« i »fratre«. To bi se bar dalo zaključiti iz turskih dokumenata, koje navodi Jurišić, u kojima fratre nazivaju popovima.

Odlomak o župama svjetovnog svećenstva očito pokazuje slabu stranu ove knjige. Tolika površnost ne bi se smjela naći u knjizi na kojoj se radilo toliko godina i koja je autorovo životno djelo. Možemo li imati povjerenja u ostale brojne pretpostavke iznesene u ovoj knjizi? Ne možemo ih sve ovako analizirati, ali vidjet ćemo još neka slaba mjesta.

³ Zanimljivo da su te stare podgorske matice najstarije matice sačuvane u makarskoj biskupiji. Sačuvali su ih glagoljaši! Danas su, čini se, zagubljene.

Jurišić kaže, da je g. 1615. na B-n. (Biokovsko-neretvanskom) području bilo »oko 30 franjevaca uz neznatan broj svjetovnih svećenika« (str. 39). Na temelju čega donosi sud o broju svjetovnih svećenika? Prema podgor-skim maticama oko 1620. spominju se samo u Podgori 3 glagoljaša. Prema tome, u sve tri njihove župe moglo ih je biti i desetak, a to prema 30 franjevaca i ne bi bio tako neznatan broj. (Ni ovo moje zaključivanje nije sigurno; ali se barem oslanja na nešto sigurno!)

Nešto dalje autor ističe, da su na području Lišnjićeve jurisdikcije »sve župe bile u rukama franjevaca osim maloga broja (!) onih kojima su upravljali malobrojni (!) svjetovni svećenici glagoljaši«. (str. 55s). On i ne pokušava odrediti broj tih glagoljaša. Iz Lišnjićeva vremena spominje samo četvoricu. Međutim, iz pisma pisanog Propagandi iz Podgore, gdje su se glagoljaši bili sastali malo poslije Lišnjićeve smrti, doznajemo za imena još desetorice (Marko Režić, Martin Pivčević, Paval Runović, Toma Kocaljević, Matij Pipličić, Stipan Budić, Petar Stupalović, Jure Nemecić, Nikola Ursić i Petar Vlastelinović). Oni iz udaljenijih krajeva kao npr. iz Hercegovine vjerojatno nisu na taj sastanak ni stigli. Zato valjda i ne nalazimo potpisane one koje spominje fra Karlo. Poznamo ih dakle petnaestak, što bi značilo, da nisu bili baš tako »malobrojni«.

Polazeći od činjenice da je župa *Cetina* (Donja i Gornja) pripadala makarskom samostanu, Jurišić je stavlja u makarsku biskupiju i nalazi joj mjesto — pozivajući se na P. Škaricu — na području od Čačvine do Zadvarja i Omiša, na lijevoj strani rijeke Cetine i zaključuje: »Makarski su dakle franjevci u doba turske vladavine pastorizirali taj kraj, pa je jedan njegov dio sve do danas ostao inkorporiran makarskome samostanu (župa *Ugljane*)« (str. 134). Međutim, Škarica očito ne govori o kraju ili župi Gornjoj i Donjoj Cetini, nego o toku istoimene rijeke, a kraj od Novih Sela do Omiša nikad se nije zvao Cetina. »Comitatus Cetinae« sasvim sigurno ostaje sjeverozapadno, a Ugljane su mu baš jugoistočna granica. Župa Cetina Gornja i Donja prostirala se na području od Tija-ricice do Trilja, Sinja i Vrlike. U njoj su (prema riječima Ponzonijeve relacije ad limina) »prosjaćeći« usput pastorizirali franjevci, a pripadala je splitskoj nadbiskupiji. O njoj se iz turskoga vremena (pod kraj turske vladavine) sačuvalo arhivske građe u Arhivu Splitske nadbiskupije. Tko je u to doba pastorizirao područje od Novih Sela do Zadvarja i Omiša (prostranu župu Radobilja, te župe Žeževica, Slime, Kučiče-Svinišće) poznato je iz sasvim jasnih dokumenata. Bili su to isključivo glagoljaši splitske nadbiskupije. Za g. 1625. pribilježena su i njihova imena s brojem duša u dotičnim župama. Za Kučiče-Svinišće poznata su imena svih župnika 17. st. Međutim, začuđuje, da i sam Jurišić na drugom mjestu, samo malo dalje (str. 141), govoreći o razdjeljenju te župe između ramskog i makarskog samostana (1646. g.) navodi, da je ramskom pripalo područje Vojnići-Sinj, a makarskome na drugoj strani Cetine. Da je s ovim povezao ono, što je malo prije rekao ne bi mu se dogodila tako krupna pogreška!

Kad smo već na župama, spomenimo i usko područje na lijevoj strani Nerete od Metkovića do Slivna, koje je poč. 18. st. odijeljeno od trebinjske i pripojeno makarskoj biskupiji. Jurišić o njemu (str. 142) tako govori, da i ono ispadne što je moguće više »franjevačko«. Zato onako

snažno ističe obnovu gradačke župe zaslugom fra Blaža Gračanina i privremeno kratkotrajno pastoriziranje dvojice-trojice bosanskih franjevaca na cijelom području trebinjske biskupije, a i ne spominje svećenike don Juru Sentića, don Petra Dragobratovića i don Marka Andrijaševića, koji su koncem 17. st. zajedno sa serdarom Nonkovićem sudjelovali u naseljenju ovoga kraja, kad je oslobođen od turske vlasti došao pod mletačku, i koji su ga prvih godina nakon oslobođenja pastorizirali (uz to naseljenje vezan je i nastanak danas najznačajnijeg neretvanskog gradića Metkovića!). S druge strane, fra Karlo obilato ističe zasluge franjevaca u tadašnjim oslobodilačkim ratovima te opširno prikazuje, npr., bijeg franjevaca s dijelom naroda iz imotskoga kraja. Spomenimo da su, prema jednom dokumentu iz arhiva makarske biskupije (kojega sam usput pročitao, jer se nisam posebno zanimao poviješću makarske biskupije), za vrijeme spomenutog bijega iz imotskoga kraja s kršćanima preostalim na truskom području ostali svećenici don Ante Popović (»joh živi«, kaže dokumenat), don Marko Kraljević, don Mate Piplica i don Jure Dujmović. Doista, autor nije smio preskočiti arhiv makarske biskupije, pa makar u njemu ne bilo ništa starije od 18. st. Ako mu možda to nije bilo moguće zadnjih godina, kad je arhiv bio u prenošenju, nije trebalo žuriti s ovom knjigom, dok on ne bude pristupačan.

Zanimljiva je i ova nedorečena misao: »Lišnjić je počeo odgajati *svjetovni glagoljaški* kler i nastojao ga proširiti u svojoj biskupiji, ali je u tome nailazio na mnoge poteškoće« (str. 74). Čini se, da je trebalo barem ukratko spomenuti koje, iako nije teško pogoditi glavnu.

Posebno upada u oči kako je vješto sastavljen kratki životopis makarskog biskupa Nikole Bijankovića (str. 75ss). Autor je pri tome birao riječi. Sve je složio tako, da biskupov lik ispadne što negativniji, a podatke je preuzeo iz poznate Mikulićeve knjige, kojom je Mikulić *sua sponte* obavio posao tzv. »diabolusa«. Razumije se da njegovi sudovi nisu nipošto posljednja riječ o tom velikom čovjeku i biskupu kojemu Crkva daje službeni naslov sluga Božji (svejedno, da li po starom ili novom pravu! Začuduje fra Karlova smionost, kojom ga stavlja u navodne znakove!). U Mikulića se ipak opširnije stvari izlažu, pa čovjek lakše mnogo toga proguta, ali u Jurišića je stvar kratka, a »jasna«. Što se tiče Bijankovićeve molbe za biskupsku službu, kojoj fra Karlo posvećuje toliko brige, možemo reći da je to u ono doba bila redovita pojava. Činilo se to bez prigovora gotovo kao danas kad mi prilažemo molbu i dokumente za svećeničko ređenje. U svakom slučaju oholost i častohleplje dokaže daljnji život, koji uvijek pokaže, koliko je tko iz službe pravio svoj posao. Uostalom, da ne duljimo, jedini ozbiljni prigovor vatikanskog službenog »promotora fidei« Lugarija i glavni prigovor Mikulića i Jurišića Bijankovićevoj svetosti jest njegov odnos prema franjevcima u makarskoj biskupiji. Međutim, pitanje odnosa biskupa s franjevcima nekadašnje Bosne Srebrne ili obratno dotične provincije i kasnijih njezinih triju nasljednica s raznim biskupima — vidi se to iz Buturčeve i Džajine knjige kao i mnoštva dokumenta — veoma je zamršeno. Ne može se nipošto riješiti po kratkom postupku, kako to čini npr. fra Leon Čuturić. (To bi izgledalo otprilike ovako: dotični biskupi — većinom i sami franjevci — dok su bili obični franjevci, bili bi sveci Božji, a čim bi postali biskupi, oholost bi ih navela

na nepravde prema braći, kojima onda do smrti ne bi dali mira.) Prema Buturcu i Džaji franjevci ne ispadaju baš tako nevini. Istina, mnogo puta ni biskupi. Pitanje bi se svakako danas moralo ozbiljnije postaviti. Nije li to u stvari bio sukob paralelnih struktura u Crkvi, koji bi izgledao ovako: franjevci ili, bolje rečeno, provincija po privilegijama ima ulogu biskupa u tim krajevima, a biskupi to imaju samim redom. U takvoj situaciji sukobi su bili neizbježni. Tko je u pojedinom slučaju i koliko bio kriv? Vrlo je delikatan posao dati odgovor na to pitanje. Ako se misli na moralnu krivnju, to je pitanje bolje ostaviti za vrijeme paruzije, a s povijesne strane za davanje toga odgovora kvalificirani su rijetki.

Ne može se mimoći Jurišićev dvostruki metar za prosuđivanje izvora o svecima s B-n. područja. Dok za Bijankovića ne vrijedi tako reći ni jedna riječ životopisca i suvremenika oratorijanaca⁴ Cetinića, jer je pisao 26 godina poslije biskupove smrti, dotle među franjevce mučenike »prema pouzdanim izvorima« (str. 231s) stavlja, npr., fra Grgura iz Zaostroga († 16. st.) samo na temelju nepoznatog mađarskog pisca i to prema navodu Bakule (druga pol. 19. st.), a fra Blaža Stipurinovića († 1596) samo prema mrtvaru iz 1802! Ostavljajući po strani još neke za koje se izvori ne čine baš tako sigurnima, zaustavimo se na — po fra Karlovu sudu — najvažnijem i jedinom mučeniku, kojem je narod iskazivao štovanje: fra Ivanu Roziću (239ss). Autor priznaje, da je poznat samo na temelju narodne predaje, koja je za nj u cijelosti i pojedinostima pouzdana. Prema njegovu mišljenju fra Ivanova je smrt morala biti ne u 17. st. nego u »mnogo daljoj i tamnijoj« prošlosti turskog gospostva, a prva vijest o njegovu grobu i štovanju bila bi iz 1697. g. (sic!). Mučenik bi prema predaji koju i u tom usvaja Jurišić bio smaknut vješanjem. Međutim, samo dvije stranice prije izvještava nas o pregledu kostiju izvršenom g. 1924. pri kojemu je nađena »u nozi puščana kugla; poviše koljena kost desnog stegna oštrim oruđem koso odsječena« (str. 239), što ne bi bili znakovi smrti vješanjem! Ne mislim time reći, da treba zaniijekati svaku mogućnost da se možda radi o pravom mučeniku, a još manje da ih među franjevcima na tom području nije bilo i više, za koje uopće ne znamo. Zanimljivo je nakon ovoga spomenuti da isti autor đakona Petra iz Zagvozda stavlja među mučenike prema »nesigurnim izvorima« (str. 243), a o njemu ipak govori ne samo narodna predaja, nego i kamena nadgrobna ploča s uklesanim imenom i datumom, iako na njoj nema oznake mučenik. U najmanju je ruku nespreno izraženo ono o mučeništvu mnogih svjetovnjaka, koji su često puta mučeni »haš radi same vjere, kako to svjedoči Bukulina knjiga« (N. B. objavljena 1862!).

Ima i tvrdnji koje su — barem onako kako stoje u knjizi — kontradiktorne. Tako, npr., na str. 15. piše: »Prije turske vladavine na B-n. pod-

⁴ U bilješci Nadb. ord. u *Vjesniku nadb. SM*, 4/72, 66, nazvan je kanonikom. Ispada kao da bi to tvrdio i Jurišić, što ne stoji. Cetinić je napisao i životopis splitskog nadbiskupa Cupillija, doduše baroknim stilom, ali ne može se lako reći, da bi zato bio lažan! Postoji mnogo svjedočanstava o izvanrednim krepostima Bijankovića od vremena kada je kao mlad svećenik bio župnik Sućurca (ne samo upravitelj dobara!) i učitelj klerika pa do njegove smrti, pa ne može biti jedino mjerodavan Gojakovićev ljetopis; pogotovo kad je autor bio izravno umiješan u sporu, a ljetopis odiše gotovo pravom mržnjom prema »biskupu i njegovim popovima«!

ručju bila su samo *tri katolička samostana ili prebivališta* i to sva tri franjevačka, a samo par stranica prije kaže: »... sigurno je da su augustinci u 15. st. prije nego su Turci zauzeli Krajinu imali svoja prebivališta: Sv. Marije u Zaostrogu i Sv. Petra u Makarskoj« (str. 12). Spomenimo da donekle iznenađuje i način prikazivanja spora s augustincima (str. 84s), jer ispada kao da augustinci, kad su se nakon sređivanja prilika htjeli vratiti u svoj zaostroški samostan, nisu tu više imali nikakva prava vlasnosti.

Svakako, bilo bi bolje da se i Jurišić poput Buturca na neki način organio od tobožnjeg prava imenovati biskupe, što su ga »stekli« hrvatsko-ugarski kraljevi (str. 41). — Pitanje redovine (str. 156) ne rješava se citatom fra Ivana de Vietri (iz 1708. g.). Zašto bi onda Statut Primorske lige štetiio prava na redovinu (usp. str. 166)? Drugi izvori o tom pitanju nisu baš tako laskavi.

S obzirom na brigu za bolesnike i umiruće u tursko doba (str. 151) nepouzđano je zaključivati po maticama iz 18. st. Prema podacima u arhivu makarske biskupije u tom pogledu nije ni tada bilo sve bez prigovora! Što se tiče zajednica trećoretkinja (str. 135ss) doista bi se moglo raditi o dvjema njihovim kućama u Omišu, o kojima imamo sigurne podatke za 17. i 18. st. Autor tvrdi da g. 1715. u Omišu nije bilo nikakva samostana, a od klera da su bila »samo trojica« (str. 123). Međutim, odmah preko rijeke Cetine na Priku još uvijek je postojao hospicij provincije sv. Jeronima, a za 3 svećenika na 600 duša ne bi baš trebalo reći »samo«, iako ta riječ možda stoji u ondašnjim spisima, jer je prije i poslije te godine omiški biskupijski kler znao brojiti i 10 pa čak i 13 svećenika!

Poslije ovako opširna iznošenja nedostataka postoji opasnost da se zaključii, kako možda u ovoj knjizi i nema ništa dobro i pohvalno, a to bilo krivo. K tome, u recenzijama se obično najprije iznesu dobre strane, a tek onda prigovori. Međutim, to ne mora biti baš strogo pravilo. Pohvalni (iako više reklamni!) napisi o ovoj knjizi već su objavljivani u našim katoličkim listovima (dvaput u Kani i jednom u G. K.). Bez sumnje izići će i još koji osvrt, koji će na prvo mjesto možda staviti pohvalno. Moje je mišljenje, da, zbog već spomenutih razloga, knjiga ne zasluđuje veliku hvalu. Na dobre strane u svakom slučaju dosta je i kraće upozoriti. Ne treba ih analizirati i dokazivati. Čitalac ih lakše i sam zapazi.

Kao odliku ove knjige u prvom redu treba istaknuti njezinu tehničku opremu. U tom pogledu je, kao i njezine dvije prethodnice, na zavidnoj visini. Bilješke, kazala, kratki rječnik turcizama itd. bez prigovora su. Jezik mi se čini lijep i dotjeran, ali u tome prepuštam sud jezikoslovcima. Samo me malo smeta izraz »utjelovljene« (prema »inkorporirane«) upotrebljen za samostanske župe. Možda bi bolje bilo reći »pridružene«. Od samog sadržaja po mom je mišljenju najuspjelije II poglavlje I dijela (o franjevačkim samostanima). Vidi se da je tu autor »kod kuće«. Iako bi se tu moglo posumnjati da se neke stvari malko »glade« i »navlače«, teže je tu sumnju potvrditi. U tom je poglavlju autor obilato iskoristio turske dokumente sačuvane u tim samostanima, što s pravom ističe kao posebnu novost i odliku, ali ti nam dokumenti, na žalost, po samoj svojoj naravi ne daju puno podataka o samom unutarnjem životu Crkve,

pa čak ni samostana, što, dakako, nije fra Karlova krivnja. On je to malo podataka bogato iskoristio. Uostalom, i crkveni nas dokumenti često u tom pogledu znaju razočarati, jer su se u arhivima najčešće čuvali spisi gospodarske naravi i raznih sporova. Za turskog su razdoblja crkveni spisi makarske biskupije rijetki i škrti, kako to dobro naglašava autor govoreći o župama i crkvama, iako se ne može zanijekati, da ih je autor mogao naći i više, i bolje ih upotrebiti.

VI poglavlje o kulturno-prosvjetnom radu veoma je važno, zanimljivo i uspješno. Nije manje zanimljiv ni drugi dio knjige: *Turci prema Crkvi*. Autor se tu potrudio, da i nama, koji se posebno ne razumijemo u islamsko-tursku kulturu i političko-upravnu praksu, stvari na zgodan način prikaže. Svakako, bilo bi zanimljivo o tome dijelu čuti mišljenje kojega našeg turkologa. Mene samo smeta površnost u obradi onih petnaestak stranica posvećenih mučenicima za vjeru, o čemu je već bilo govora.

Uvod nas na početku knjige na zgodan način obavještava o prošlosti makarske biskupije i B-n. područja u razdoblju prije dolaska Turaka. Uz već iznesene opaske, u vezi s ovim dijelom, izrazio bih ovdje i malu rezervu prema prevelikom oslanjanju na Mandića, čiji rezultati nisu baš tako mjerodavni, da bismo se u pitanjima stare hrvatske povijesti gotovo isključivo smjeli na njih oslanjati.*

* Ovoj sam se knjizi, moram to spomenuti, posebno veselio, jer sam i sam nekoliko godina živio i radio na B-n. području, a i rođen sam tako reći na granici stare makarske biskupije. Zato je, možda, moje razočaranje zbog znatnih promašaja, koje sam zapazio, dvostruko, što se možda ponegdje odrazilo i na samome stilu. Žao je čovjeku što knjiga, koja je po tematici i mnogim odlikama mogla biti značajno djelo, nosi u sebi ovakve nedostatke, koji su se, bez sumnje, mogli izbjeći. Zato je hvalevrijedna novija praksa Bogoslovskog fakulteta u Zagrebu da, kada se radi o doktorskim radnjama, konzultira i stručnjake s pojedinih užih područja i, što je osobito važno, ljude iz drugih krugova. Možda bi se smjelo preporučiti i Kršćanskoj sadašnjosti da slično postupi prije ovako vrijednih izdanja. Ne mislim reći da ovu radnju nisu imali u rukama uvaženi stručnjaci, ali i slabiji stručnjak s terena može primijetiti ono što će izbjeći oku iskusna znanstvenog radnika. U tom bi slučaju mnogi korisni prigovori bili na vrijeme rečeni, čime bi djelo i autor samo dobili.